

Scripturile gnostice de la Nag Hammadi

ELAINE PAGELS

Traducere din limba engleză:

WALTER FOTESCU

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

MULȚUMIRI	9
INTRODUCERE	11
CAPITOLUL I	
<i>Controversa asupra învierii lui Hristos: eveniment istoric sau simbol?</i>	47
CAPITOLUL II	
<i>„Un Dumnezeu, un episcop”: politica monoteismului</i>	79
CAPITOLUL III	
<i>Dumnezeu Tatăl / Dumnezeu Mama</i>	105
CAPITOLUL IV	
<i>Patimile lui Hristos și persecuția creștinilor</i>	133
CAPITOLUL V	
<i>A cui biserică este „Adevărata Biserică”?</i>	175
CAPITOLUL VI	
<i>Gnoza: autocunoașterea ca o cunoaștere a lui Dumnezeu</i>	197
CONCLUZIE	227
NOTE	241
INDEX	275

*Lui Elizabeth Diggs și Sharon Olds,
cu afectuoasă prietenie*

INTRODUCERE

În decembrie 1945, un țăran arab a făcut o descoperire arheologică uimitoare în Egiptul de Sus. Zvonurile au creat neclaritate legat de împrejurările acestei descoperiri, poate fiindcă a fost accidentală, iar vânzarea ei pe piața neagră, ilegală. Ani la rând până și identitatea celui care a făcut descoperirea a rămas necunoscută. Un zvon susținea că descoperirea a fost făcută în urma unui act de răzbunare de neam; altul, că a făcut descoperirea lângă orașul Nag Hammadi, la Jabal al-Tarif, un munte unde există un ciuruit de peste 150 de grote. De origine naturală, unele dintre aceste grote au fost cioplite, pictate și folosite ca morminte încă din timpul dinastiei a VI-a, cu aproximativ 4300 de ani în urmă.

Treizeci de ani mai târziu chiar cel care a făcut descoperirea, Muhammad 'Ali al-Samman, a povestit ce s-a întâmplat.¹ Puțin timp înainte ca el și frații săi să fi răzbnat uciderea tatălui lor printr-o *vendetta*, ei au înșeuat cămilele și au plecat la Jabal să sape după *sabakh*, un pământ moale, folosit la fertilizarea culturilor de cereale. Săpând în jurul unui bolovan masiv, ei au lovit un vas de ceramică roșie având aproape un metru înălțime. Muhammad 'Ali a ezitat să spargă vasul, gândindu-se că înăuntrul ar putea locui un *jinn* sau spirit. Dar, dându-și seama că ar putea conține și aur, a ridicat târnăcopul și l-a sfărâmat, găsimd

Înăuntru treisprezece cărți de papirus legate în piele. Întorcându-se la casa lui din a-Qasr, Muhammad ‘Ali a aruncat cărțile și foile răzlețe de papirus pe grămada de paie de lângă cuptor. Mama lui Muhammad, ‘Umm-Ahmad, recunoaște că a ars o bună parte din papirus în cuptor împreună cu paiile pe care le folosea ca să aprindă focul.

Câteva săptămâni mai târziu, cum povestește Muhammad ‘Ali, el și frații săi au răzbunat moartea tatălui lor ucigându-l pe Ahmed Ismail. Mama lor și-a prevenit fiii să-și țină târnăcoapele ascuțite: când au aflat că dușmanul tatălui lor se afla în apropiere, frații au folosit prilejul, „i-au retezat membrele... I-au smuls inima și au devorat-o împreună, ca ultim act al răzbunării de sânge”.²

Temându-se că poliția care investiga asasinatul ar putea să-i percheziționeze casa și să descopere cărțile, Muhammad ‘Ali l-a rugat pe preotul satului, al-Qummus Basiliyus Abd al-Masih, să păstreze una sau mai multe cărți pentru el. În timp ce Muhammad ‘Ali și frații săi erau interogați pentru crimă, Raghîb, un profesor de istorie din zonă, a văzut una dintre cărți și a bănuit că este valoroasă. Primind una de la al-Qummus Basiliyus, Raghîb a trimis-o unui prieten din Cairo ca să-i stabilească valoarea.

Vândut pe piața neagră prin mijlocirea neguțătorilor de antichități din Cairo, manuscrisul a atras curând atenția oficialităților guvernamentale egiptene. În împrejurări dramatice, după cum vom vedea, acestea au cumpărat una și au confiscat zece și jumătate dintre cele treisprezece cărți legate în piele, numite codexuri, și le-au depozitat

în Muzeul Copt din Cairo. Mare parte din cel de-al treisprezecelea codex, conținând cinci texte extraordinare, a fost pus prin contrabandă din Egipt și scos la vânzare în America. Vestea despre acest codex a ajuns curând la profesorul Gilles Quispel, distins istoric al religiilor la Utrecht, în Olanda. Încântat de această descoperire, Quispel a stăruit pe lângă Fundația Jung din Zürich să cumpere codexul. Dar, descoperind, după ce a reușit, că unele pagini lipseau, el a luat avionul spre Egipt în primăvara anului 1955 pentru a încerca să le găsească la Muzeul Copt. Ajungând la Cairo, s-a dus imediat la muzeu, a cumpărat fotografii cu unele dintre texte și s-a grăbit să revină la hotel pentru a le descifra. Copiind primul rând, Quispel a fost surprins, apoi neîncrezător, când a citit: „Acestea sunt cuvintele tainice rostite de Iisus cel viu și pe care geamănul, Iuda Toma, le-a așternut în scris”.³ Quispel știa că H. C. Puechⁱ, colegul său, folosind note ale unui alt savant francez, Jean Doresse, identificase rândurile introductive cu fragmente ale unei *Evanghelii a lui Toma* grecești descoperite în 1890. Dar descoperirea întregului text ridica noi întrebări: a avut Iisus un frate geamăn, cum rezultă din acest text? Ar putea textul să fie o consemnare autentică a spuselor lui Iisus? Potrivit titlului, el cuprindea *Evanghelia după Toma*; totuși, spre deosebire de evangheliile Noului Testament, aceasta se recomanda drept o evanghelie *secretă*. Quispel a mai descoperit că ea conținea multe spuse cunoscute din Noul Testament, dar, plasate în

ⁱ Vezi de acest autor cărțile *Despre gnoză și gnosticism* și *Evanghelia după Toma*, ambele apărute la editura Herald, 2018. (N. red.)

contexte nefamiliare, acestea sugerau alte dimensiuni ale semnificației. Alte pasaje, a constatat Quispel, se deosebeau complet de orice tradiție creștină cunoscută. „Iisus cel viu” de pildă se exprimă în cuvinte la fel de criptice și captivante ca în *koan*-urile Zen:

Iisus a spus: „Dacă vei da la iveală ce se află în lăuntru tău, ceea ce vei da la iveală te va salva. Dacă nu vei da la iveală ce se află în lăuntru tău, ceea ce nu vei da la iveală te va distruge”.⁴

Ce ținea Quispel în mână, *Evangelia lui Toma*ⁱ, era doar unul dintre cele cincizeci și două de texte descoperite la Nag Hammadi (transliterarea engleză uzuală a numelui orașului). Legată în același volum se afla *Evangelia lui Filip*ⁱⁱ, care îi atribuie lui Iisus fapte și spuse cu totul diferite de cele din Noul Testament:

...tovarășa [Mântuitorului este] Maria Magdalena. [Dar Hristos a iubit-o] mai mult decât pe [toți] discipolii și obișnuia s-o sărute [adesea] pe [gură]. Ceilalți [discipoli au fost ofențați]... Ei i-au spus: „De ce o iubești pe ea mai mult decât pe noi toți?” Mântuitorul a răspuns zicându-le: „De ce nu vă iubesc așa cum (o iubesc) pe ea?”⁵

Alte spuse din această culegere critică alte credințe creștine familiare precum nașterea din fecioară sau învierea trupurilor, considerându-le ca pe niște neînțelegeri naive. Legată laolaltă cu aceste evanghelii era *Apocriful* (literal, „carte secretă”) *lui Ioan*, care se deschide cu o

ⁱ Vezi *Evangelia după Toma*, apărută la Editura Herald, 2018. (N. red.)

ⁱⁱ Vezi în acest sens cartea *Evangelii gnostice*, apărută la Editura Herald, 2018. (N. red.)

ofertă de a dezvălui „misterele [și] lucrurile ascunse în tăcere” transmise de Iisus discipolului său Ioan.⁶

Muhammad ‘Ali a recunoscut mai târziu că unele texte s-au pierdut – fiind arse sau aruncate –, dar ce a rămas este uimitor: vreo cincizeci și două de texte din primele secole ale erei creștine, inclusiv o culegere de evanghelii creștine timpurii, necunoscute până atunci. Pe lângă *Evanghelia lui Toma* și *Evanghelia lui Filip*, descoperirea includea *Evanghelia Adevărului*ⁱ și *Evanghelia către Egipteni*, care se prezenta drept „[cartea sacră] a Marelui [Spirit] Nevăzut”.⁷ Un alt grup de texte consta din scrieri atribuite adepților lui Iisus, precum *Cartea secretă a lui Iacob*, *Apocalipsa lui Pavel*ⁱⁱ, *Scrisoarea lui Petru către Filip* și *Apocalipsa lui Petru*ⁱⁱⁱ.

A devenit curând clar că ceea ce a descoperit Muhammad ‘Ali la Nag Hammadi erau traduceri copte, făcute cu aproximativ 1 500 de ani în urmă, ale unor manuscrise și mai vechi. Originalele fuseseră scrise în greacă, limba Noului Testament: așa cum își dăduseră seama Doresse, Puech și Quispel, o parte a unuia dintre ele fusese descoperită de arheologi cu vreo cincizeci de ani în urmă, când aceștia au găsit câteva fragmente din versiunea grecească originală a *Evangheliei lui Toma*.⁸

În legătură cu datarea manuscriselor sunt puține controverse. Examinarea papirusului databil, folosit la

ⁱ Vezi *Evanghelia Adevărului* în cartea *Evanghelii gnostice*, apărută la Editura Herald, 2018. (N. red.)

ⁱⁱ Vezi *Apocalipsa lui Pavel* în cartea *Apocalipse apocrife ale Noului Testament*, publicată de Editura Herald, 2020. (N. red.)

ⁱⁱⁱ Vezi *Apocalipse apocrife ale Noului Testament*, carte publicată la Editura Herald, 2020. (N. red.)

îngroșarea legăturilor de piele și a scrierii copte, le plasează aproximativ în perioada 350–400 d.Hr.⁹, dar savanții sunt într-un pronunțat dezacord în ce privește datarea textelor originale. Unele dintre ele cu greu ar putea fi datate mai târziu de aprox. 120–150 d.Hr., deoarece Irenaeus, episcopul ortodox de Lyon, scriind către anul 180, declară că ereticii „se laudă că posedă mai multe evanghelii decât sunt în realitate”¹⁰ și se plânge că pe vremea sa astfel de scrieri au atins o largă circulație: din Galia până în Roma, Grecia și Asia Mică.

Quispel și colaboratorii săi, care au publicat pentru prima oară *Evanghelia lui Toma*, au sugerat pentru original data de aprox. 140 d.Hr.¹¹ Unii au raționat că, aceste evanghelii fiind eretice, trebuie să fi fost scrise ulterior aceloră din Noul Testament, datate aprox. 60–110 d.Hr. Dar de curând profesorul Helmut Koester de la Universitatea Harvard a sugerat că această culegere de spuse din *Evanghelia lui Toma*, deși compilată către anul 140, poate include unele tradiții *mai vechi* decât evangheliile Noului Testament, „posibil încă din a doua jumătate a secolului I” (50–100 d.Hr.) – din timpul sau antedatate evangheliilor lui Marcu, Matei, Luca și Ioan.¹²

Savanții care au studiat descoperirile de la Nag Hammadi au constatat că unele texte povestesc originea neamului omenesc în termeni foarte diferiți de varianta obișnuită din Geneză: *Mărturia Adevărului*, de exemplu, relatează povestea Grădinii Edenului din punctul de vedere al șarpelui!ⁱ Aici șarpele, știut de mult ca reprezentând în literatura gnostică principiul înțelepciunii divine, îi convinge pe Adam și Eva

ⁱ Același subiect este tratat și în *Cartea lui Adam și a Evei (Lupta lui Adam și a Evei cu Satana)*, text de secol. V-VI, apărut în colecția Manuscris, Editura Herald, 2019. (*N. red.*)

să participe la cunoaștere, în timp ce „Domnul” îi amenință cu moartea, încercând cu gelozie să-i împiedice să ajungă la cunoaștere și alungându-i din Paradis atunci când aceștia reușesc.¹³ Un alt text, misterios intitulat *Tunetul, Mintea Desăvârșită*, oferă un poem extraordinar rostit cu vocea unei puteri divine feminine:

Căci eu sunt cea dintâi și cea de pe urmă.
Eu sunt cea cinstită și cea disprețuită.
Eu sunt desfrânata și sfânta.
Eu sunt soția și fecioara...
Eu sunt cea stearpă,
și mulți sunt fiii mei...
Eu sunt tăcerea cea de neînțeles...
Eu sunt rostirea numelui meu.¹⁴

Aceste texte cuprind așadar de la evangheliile secrete, poeme și descrieri cvasifilosofice ale originii universului până la mituri, magie și instrucțiuni pentru practici mistice.

&

De ce au fost aceste texte îngropate și de ce au rămas ele, practic, necunoscute timp de aproape 2 000 de ani? Suprimarea lor ca documente interzise și îngroparea lor pe faleza de la Nag Hammadi se dovedesc a fi fost amândouă parte a unei confruntări critice pentru formarea creștinismului timpuriu. Textele de la Nag Hammadi și altele asemenea lor au fost denunțate ca eretice de creștinii ortodocși de la jumătatea secolului al II-lea. Se știe de mult că mare parte dintre primii adepți ai lui Hristos au fost

condamnați de alți creștini ca fiind eretici, dar aproape tot ce știm despre ei provine din ce au scris oponenții lor care îi atacau. Episcopul Irenaeus, care conducea biserica din Lyon pe la 180, a scris cinci volume intitulate *Respingerea și nimicirea falsei Gnoze*, care începe cu promisiunea lui de a

înfățișa părerile acelora care acum predică erezia... pentru a arăta cât de absurde și nepotrivite cu adevărul sunt afirmațiile lor... fac acest lucru... ca voi să-i puteți îndemna pe cei apropiați să se ferească de un asemenea abis de nebunie și blasfemie împotriva lui Hristos.¹⁵

El denunță cu precădere ca fiind „plină de blasfemie o faimoasă evanghelie numită *Evanghelia Adevărului*.”¹⁶ Se referă oare Irenaeus la aceeași *Evanghelie a Adevărului* descoperită la Nag Hammadi? Quispel și colaboratorii săi, care au publicat-o pentru prima oară, argumentează că da; unul dintre criticii lor susține că primul rând (care începe cu „Evanghelia Adevărului”) nu este un titlu.¹⁷ Dar Irenaeus folosește aceeași sursă cu cel puțin unul dintre textele descoperite la Nag Hammadi – *Apocriful* (Cartea Secretă) *lui Ioan* – ca muniție pentru atacul său asupra unei asemenea „erezii”. Cincizeci de ani mai târziu Hippolytus, un profesor de la Roma, a scris o altă extinsă *Respingere a tuturor ereziilor*¹ pentru „a expune și respinge nerușinata blasfemie a ereticilor”.¹⁸

Campania aceasta împotriva ereziei implica o recunoaștere involuntară a puterii sale persuasive; dar episcopii au ieșit învingători.

¹ Cartea a fost publicată și în limba română, la Editura Herald. (N. red.)

SCRIPTURILE GNOSTICE
DE LA NAG HAMMADI

CAPITOLUL I

Controversa asupra învierii lui Hristos: eveniment istoric sau simbol?

„Iisus Hristos s-a ridicat din mormânt”. Cu această proclamație a început Biserica creștină. Acesta ar putea fi elementul fundamental al credinței creștine; cu siguranță că este cel mai radical. Alte religii celebrează cicluri ale nașterii și ale morții: creștinismul insistă asupra faptului că, într-un moment istoric unic, ciclul s-a inversat, și un om mort a revenit la viață! Pentru adepții lui Iisus acesta a fost punctul de cotitură în istoria lumii, semnul apropierii sfârșitului ei. De atunci creștinii ortodocși au mărturisit în crez că Iisus din Nazaret, „răstignit, mort și îngropat”, a înviat „a treia zi”.¹ Azi mulți recită acest crez fără să se gândească la ce spun, și cu atât mai puțin crezând în el. Recent, o serie de pastori, teologi și savanți au contestat viziunea literală a Învierii. Pentru a justifica această doctrină, ei au subliniat atracția psihologică pe care o exercită asupra temerilor și a speranțelor noastre cele mai profunde; pentru a o explica, ei oferă interpretări simbolice. Dar mare parte din tradiția timpurie insistă literal că un om – Iisus – a revenit la viață. Ce face ca aceste relatări creștine să fie extraordinare nu este pretenția că prietenii săi l-au „văzut” pe Iisus după moartea sa – poveștile cu fantome,

halucinațiile și viziunile erau și mai răspândite atunci decât acum –, ci faptul că au văzut o ființă omenească reală. La început, potrivit lui Luca, discipolii înșiși, în uluirea și spaima resimțită la apariția lui Iisus printre ei, au presupus că îi văd fantoma. Dar Iisus i-a provocat: „Pipăiți-mă și vedeți: un duh n-are nici carne, nici oase, cum vedeți că am Eu”. Cum ucenicii rămâneau neîncredători, el a cerut ceva de mâncare și, sub privirile lor uimite, a mâncat o bucată de pește fript. Ideea este clară: nicio fantomă nu ar putea face așa ceva.

Dacă ei ar fi spus că spiritul lui Iisus continuă să trăiască, supraviețuind morții trupești, contemporanii ar fi putut considera povestea verosimilă. Cu cinci sute de ani înainte, discipolii lui Socrate au pretins că sufletul învățătorului lor este nemuritor. Dar ce spuneau creștinii era diferit și, în termeni obișnuiți, cu totul neplauzibil. Finalitatea morții, care dintotdeauna fusese o parte a experienței omenești, era transformată. Petru îl pune în opoziție pe regele David, care a murit și a fost îngropat și al cărui mormânt era bine-cunoscut, cu Iisus, care, deși ucis, s-a ridicat din mormânt, „pentru că nu era cu puțință să fie ținut de ea”, adică de moarte.⁸ Luca spune că Petru a exclus interpretarea metaforică a evenimentului la care a fost martor: „[Noi] am mâncat și am băut împreună cu El, după ce a înviat din morți”.⁴

Tertullian, un scriitor cu un talent strălucit (aprox. 190 d.Hr.), vorbind în numele majorității, definește poziția ortodoxă: așa cum Hristos s-a ridicat trupește din mormânt, fiecare credincios trebuie să aștepte învierea

trupului. El nu lasă loc pentru îndoială, căci nu vorbește, spune el, despre nemurirea sufletului: „Mântuirea sufletului cred că nu are nevoie de discuții, căci aproape toți ereticii, oricare ar fi forma sub care o acceptă, cel puțin nu o neagă”.⁵ Înviat este „acest trup, îmbibat cu sânge, clădit din oase, împânzit cu nervi, împletit cu vene, (un trup) care... a fost născut și... moare, neîndoielnic omenească”.⁶ Tertullian se așteaptă ca ideea suferinței, morții și învierii lui Hristos să-i șocheze pe cititorii săi; el insistă că „ea trebuie crezută, fiindcă este absurdă!”⁷

Totuși, unii creștini – cei pe care el îi numește eretici – nu sunt de acord. Fără să nege Învierea, ei resping interpretarea literală; unii o găsesc „extrem de revoltătoare, respingătoare și imposibilă”. Creștinii gnostici interpretează Învierea în diverse moduri. Unii spun că persoana care are experiența învierii nu îl întâlnește pe Iisus revenit fizic la viață; mai degrabă, el se întâlnește cu Hristos la un nivel spiritual. Aceasta se poate întâmpla în vise, transe extatice, viziuni sau în momente de iluminare spirituală. Dar ortodocșii condamnă toate aceste interpretări; Tertullian declară că oricine neagă Învierea *trupului* este eretic, nu creștin.

De ce adoptă tradiția ortodoxă viziunea literală a Învierii? Problema devine și mai complicată dacă examinăm ce spune Noul Testament în această privință. Unele relatări, precum povestea pe care am reprodus-o după Luca, spun cum Iisus se arată discipolilor săi sub forma cunoscută de ei din viața sa pământească; el mănâncă împreună cu ei și îi îndeamnă să-l atingă, pentru a dovedi că „nu este o fantomă”.